

ЖАМИЯТНИНГ ИЖТИМОЙ-ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИНИНГ ЎЗARO АЛОҚАДОРЛИГИ

Мухаббат Мамаджановна Курбанова

Тошкент давлат транспорт университети Чет тиллари кафедраси ўқитувчиси

Жаҳонгир Рахимович Идибеков

Миржалол Собирович Содиков

Азизжон Машраб ўғли Ўроқов

Ташкент давлат транспорт университети талабалари

АННОТАЦИЯ

Ижтимоий адолат бу жамиятдаги вазифаларни кишилар ўртасида тенг тақсимлаш асосида уларнинг ижтимоий мавқеини тартибга солиш ва меҳнат ва интеллектуал ресурсларни тақсимлашда адолат тамойилига амал қилишдир. Ушбу концепция жамият ҳаётидаги энг қадрли бўлган ижтимоий ҳамкорликни ижобий баҳолаш ва ижтимоий ахлоқни барқарор ривожлантириш жараёнини ўз ичига қамраб олади.

Таянч сўзлар: Инсон маънавий-ахлоқий камолоти, Ғоявий тарбия масаласи, Ислом дини, давлат ва жамият, оммавий маданият, халқимизнинг юксак маънавияти, адолатпарварлик, маърифатпарварлик.

КИРИШ

Ижтимоий адолат бу жамиятдаги вазифаларни кишилар ўртасида тенг тақсимлаш асосида уларнинг ижтимоий мавқеини тартибга солиш ва меҳнат ва интеллектуал ресурсларни тақсимлашда адолат тамойилига амал қилишдир. Ушбу концепция жамият ҳаётидаги энг қадрли бўлган ижтимоий ҳамкорликни ижобий баҳолаш ва ижтимоий ахлоқни барқарор ривожлантириш жараёнини ўз ичига қамраб олади. Шунга кўра, ижтимоий адолат сиёсий ёки бошқа соҳаларда белгиланган маънавий-ахлоқий ва ҳуқуқий қийматни меъёрий жиҳатдан тартибга солишга катта ёрдам беради. Ушбу одил судлов нуктаи назари жуда муҳимдир, чунки фақат адолат устувор бўлган ижтимоий тизимда ижтимоий ҳамкорлик, сиёсий ҳаётни барқарорлиги, қонун устуворлиги қарор топади. Ижтимоий адолатнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан ўрганиш бўйича олиб борилган тадқиқотлар асосан икки қисмга бўлинади: бири одил судловнинг норматив назарияси (ижтимоий адолатнинг умумбашарий меъёрларини ўрганиш),

иккинчиси эмпирик ижтимоий адолат тадқиқотлари (ижтимоий тақсимотнинг адолатнинг ижтимоий тартибига мос келишини баҳолаш).

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ҳуқуқшунос М.В.Пресняковнинг фикрига кўра, “Ҳоҳ адолатли ёки аксинча, адолатсиз бўлган ҳар қандай ижтимоий ҳодисага маънавий ахлоқий баҳо бериш уни муайян жамиятда муайян тарихий даврдаги қонуний бўлган кадриятлар тизимига таққослаш йўли билан амалга оширилади. Хусусий адолат (тамойил) бирмунча расмийлаштирилган, воситали хусусиятга эга ва муайян тарқатувчи дастурларни (тенглаштирувчи адолат ва тақсимловчи адолат) амалга ошириш йўли билан таъминланади. Мазкур ҳолатда гап жамиятнинг кадриятли тизимчаси тўғрисида эмас, балки сиёсий ва ҳуқуқий тизимчаси тўғрисида бормоқда. Уларнинг бошқарувчи функциялари ҳам турли тумандир: умумий адолат кадриятларнинг қабул қилинган тизимига таққослаш асосида ижтимоий тартиботнинг қонунийлигини таъминлайди. Хусусий адолат ижтимоий муносабатларни бошқаришнинг сиёсий ҳуқуқий тамойилларининг муайян мажмуидан иборатдир”. Бундай ёндошув кўп жиҳатдан неолиберал Хаейк Фридрих Август фоннинг қарашларига яқин бўлиб, у “Ҳуқуқ, қонунчилик ва эркинлик” (1976) китобида “қатъий қилиб айтганда фақат кишиларнинг хатти ҳаракатинингина адолатли ёки адолатсиз деб аташ мумкин”. Шу аснода муаммо сифатидаги ижтимоий адолат рамзий муваққат хусусиятига эмас, балки доимий ўзгармас хусусиятга эга эканлигини тушуниш муҳимдир. Адолат тўғрисидаги тасаввурлар унинг фойдалилиги тўғрисидаги лаҳзалик оқилона мазмунга асосланган бўлсада, унда доимо олий адолат идеаллари (кадриятлари) мавжуддир. Шу аснода, у ёки бу моделни танлаш турли омиллар ва шароитлар билан белгиланиши мумкин. Афтидан ўзига хос муносабатлар тизими сифатидаги ижтимоий адолатни йўлга солиш механизмидаги кадриятли функционал мезондаги тасаввур адолатнинг “ижтимоий адолат” универсал тушунчасида ўз ифодасини жамланган кўринишда топадиган адолатнинг муҳим аломатларини белгилаш учун муҳим фалсафий-услубий аҳамият касб этса керак. Масалан, социолог И.Б.Кузнецова ижтимоий адолат тушунчаси бир томондан, алмашувчи тақсимловчи турга эга бўлган ижтимоий муносабатларни, бошқа томондан эса, ижтимоий тажриба асосида ишлаб чиқилган мафкуравий кадриятларни акс эттиради деб фараз қилади. Шу билан биргаликда ижтимоий адолатни барибир инъом этиш муносабатларига киритиш заруратини таъкидлашимиз жоиз. Бу муносабатларда кишилар хатти ҳаракатларини баҳолаш

мезони сифатидаги жамият ёки индивид томонидан рухсат этилган муносабатлар ҳам акс этади. Фақат мазкур ҳолатда ижтимоий муносабатлар мажмуи тўғрисида эмас, балки тақсимлаш, инъом этиш ёки алмашув муносабатлари тизими тўғрисида сўз юритиш мумкин.

И.Б.Кузнецова адолатни ижтимоий ҳаёт соҳаларида намоён бўлиш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда чегаралайди. Шу аснода бу муаммо ижтимоий адолатни жамиятни барча соҳаларида ўзаро фарқлаши масаласи очиб қолади. Чунки жамиятда ижтимоий адолатнинг турлича кўрсатмаларини (қоидаларини) тақозо этувчи турли кўринишдаги муносабатлар мавжуд бўлиши мумкин. Шу боис, М.В.Преснякованинг бундай вазиятда ижтимоий муносабатларнинг бир турли гуруҳларини ҳисобга олишга асосланган адолатни фарқлаш янада муносиброқ бўлиши борасидаги фикри асосли бўлиб кўринмоқда. Устига устак, бундай ёндошув гарчи мавҳум кўринишда бўлсада, Б.Н.Кашников кўрсатиб ўтганидек, Аристотелда ҳам мавжуд бўлган. Гап бу ерда бир томондан тенглаштирувчи ва тақсимловчи адолатни чеклаш, бошқа томондан эса, инъом этиш, алмашиш ва тақсимлаш соҳасидаги уларнинг турли кўринишларини чеклашда яққол намоён бўлади. Шундай қилиб, инъом этиш, алмашув ва тақсимлаш соҳасидаги муносабатлар тизими сифатидаги ижтимоий адолат ушбу оламда турли жиҳатларда мавжуддир, буларни фақат ижтимоий ҳаёт соҳалари сифатида эмас, балки ижтимоий муносабатларнинг у ёки бу бир турли гуруҳлари (тизимлари) сифатида хусусиятлаш мумкин. Ушбу универсал маънодаги ижтимоий адолатни тақсимлаш, инъом этиш ёки алмашувнинг ижтимоий муносабатлари бир турли гуруҳлари тизими сифатида тасаввур қилишга йўл қўйилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Адолатнинг олий таркибий қадриятларига мос келувчи барча асосий аломатларни ўз ичига олган ижтимоий ҳаётнинг асосий ижтимоий қадриятли бошқарувчиси – тақсимлаш, инъом этиш ёки алмашув ижтимоий муносабатларининг бир турли гуруҳлари тизими сифатидаги ижтимоий адолат тўғрисидаги якуний хулосалар тўғрилигини эътироф этиш адолатнинг мазмундор-талқинли асосида ҳам ифодаланадиган функционал ибтидосини кўриб чиқиш учун зарурий шартдир. “Адолат ғоясининг ўта чуқур асоси бу бир бирига нисбатан иерархик тартибда жойлашган қадриятлар-уларнинг доимий шаъни, такомиллашувининг ўсиб боровчи ва камайиб боровчи даражалари тўғрисидаги фикрдир. Ушбу

даражаларнинг тўғри нисбати адолатли муносабатнинг айнан ўзидир деб таъкидлайди Н.Н.Алексеев”.

Ижтимоий адолат жамиятда ҳукмрон бўлган эркинлик ва тенгликнинг энг кенг тарқалган ижтимоий иделлардан бирidir. Ушбу ғоянинг мазмуни инсон тамаддуни тарихида ўзгариб борган. Эҳтимол ижтимоий онг тарихида адолат ғоясининг вужудга келиши ҳаётнинг ибтидоий тузилишидаги белгиланган тартибда риоя қилишнинг рад этилмаслиги ва заруратини эътироф этиш билан боғлиқ бўлса керак. Инсонларнинг неъматлар билан таъминланишини ўз ичига олувчи адолатнинг бирмунча мураккаб тушунчаси ижтимоий ҳаёт мураккаблашувига қараб, яъни айрим инсонларнинг ўз уруғларидан ажралиб чиқиши даврида вужудга келади. Дастлаб бу тушунча асосан ҳаёт воситалари ва ҳуқукдан фойдаланишда барча кишиларнинг тенглигини англатган. Хусусий мулк ва ижтимоий нотенглик пайдо бўлиши билан адолат тенгликка, кишиларнинг шаънига мос равишдаги ҳолатдаги фарқларни киритган ҳолда тенгликдан фарқлана бошлади.

Ижтимоий адолат ижтимоий фалсафий тафаккурнинг, ахлоқий, ҳуқуқий ва сиёсий онгнинг ўта муҳим категорияси бўлиб, муносабатларнинг қандайдир умумлашган маънавий баҳосидан иборатдир. Бошқача сўзлар билан айтганда, З.А.Барбешкина кўрсатиб ўтганидек, адолат категориясини турли ижтимоий ҳодисалар ва ҳолатларни баҳолашга, жамиятга шахснинг муносабатини баҳолашга, шунингдек шахслараро муносабатлар соҳасига қўллаш мумкин. Ушбу олиманинг фикрига кўра, маънавий тушунча сифатидаги адолат ахлоқий баҳолаш мезони ролида, ҳиссиёт ролида, хатти ҳаракат мезони, турткиси ролида ва ниҳоят маънавий идеал ролида юзага чиқиши мумкин.

Фалсафий луғат нашрларидан бирида ижтимоий адолат тушунчаси унинг институционал мезонини кўрсатиш учун қўлланилиши кўрсатиб ўтилган. Ижтимоий адолатнинг идеали алоҳида-алоҳида ҳаракатларда эмас, балки ўз тузилмаси билан ижтимоий сиёсий ҳуқуқлар ва моддий неъматларнинг адолатли тақсимланишини доимий таъминлайдиган ижтимоий манфаатлар тизими бўлиши лозим. Ушбу тушунча таърифида ёндошувларнинг турли туманлиги кўпинча: 1) тенглик; 2) кўрсатилган хизматларга мутаносиблик ёхуд 3) нимагадир эга бўлишга ажралмас ҳуқуқлар кафолати сифатида тушунилиши мумкин бўлган адолат умумий концепциясининг устуворлиги билан белгиланади.

Социологияда ижтимоий адолат дейилганда, “шахслар хизматига яраша эришишлари лозимлигини кўрсатадиган умумий тамойил” тушунилади. Айни шу маънода, ижтимоий

адолатнинг ижтимоий психолог Ж.Мейерсом томонидан шакллантирилган таърифни келтириш ҳам ўринлидир. “Ижтимоий психология” асарига киритилган глоссарийда у “Адолат (equity)” – бу ўзаро муносабатларнинг ҳар бир иштирокчисининг “даромади” унинг “улушига” мутаносиб бўладиган ҳолатдир деган таъриф берилган. Ж.Мейерсом шунингдек, “Адолат” тушунчаси мазмунида Ғарб ва Шарқ тамаддунларида ҳали буюк географик кашфиётлар ва улар билан боғлиқ мустамлакачиликларга қадар “ижтимоий” тушунчаси тавсифига буткул фарқли маънолар шаклланганлигини кўрсатиб ўтади. Қадимий Юнонистон ва қадимги Римда хатти ҳаракатнинг индивидуалистик қараши шаклланган бўлиб, у шахсий манфаатларнинг муайян ижтимоий гуруҳ манфаатларидан устуворлигини ҳамда бунинг оқибати сифатида ўзини гуруҳга мансублик асосида эмас, балки шахсий тақсимлаш асосида ўзини намоён этишни келтириб чиқарган. Анъанавий шарқона тамаддунлар шахсий қадриятлар устидан устуворликка эга бўлган жамоавий қадриятларни афзалроқ кўради. Шу аснода шарқона инсон ўзини энг аввало муайян жамоага мансуб деб ҳисоблайди.

Сиёсий ҳуқуқий жиҳатдан масалан, либерализм учун адолатни тенг ҳуқуқлик ёки қонун (ҳуқуқ) олдида барчанинг тенглиги сифатида тушуниш ўта муҳимдир. Қонун бу ҳуқуқ устуворлиги ва демак олий мақсадга мувофиқлик ҳамда адолатдир. Мазкур ҳолатда барча инсонлар бир хил ҳуқуқ ва бурчларга (расмий тенгликка) эга. Бу ерда амалдаги нотенглик жиддий бўлмаган ҳолатдир. Адолатнинг бундай талқинига ўта муросасиз мухолифлар социалистик ва коммунистик мафкура тарафдорлари бўлиб, бу мафкурани қисқача тарзда - расмий тенглик, амалда нотенг кишиларни амалдаги нотенглигини келтириб чиқаради бу адолатсизликдир тарзида ифодалаш мумкин. Ушбу ёндошувлар таҳлили буларнинг ҳар бири кўп сонли тарафдорларга эга эканлигига қарамасдан буларнинг номукамаллигидан далолат бермоқда. Буларнинг ҳар бири мазкур ҳодисани чуқур ва ҳар томонлама тушунишга яқин. Аммо улар баён қилинган сиёсий ҳуқуқий кўрсатмаларни амалга ошириш имконсизлиги боис ушбу мақсадга эриша олмайдилар.

Юқоридагиларнинг барчаси адолатни “адолатсизлик”, “озодлик”, “эрксизлик”, “тенглик”, “нотенглик”, “тақсимлаш”, “инъом этиш” ва “алмашув” категориялари орқали талқин қиладилар. Масалан Б.Н.Калашников ижтимоий адолатни кўриб чиққан ҳолда унга “тақсимлашнинг холис муносабатларида тегишли тенглик ёки нотенгликни меъёрий асосланиши” сифатида таъриф беради. М.В.Пресняков

мамлакатдаги адолат тамойилининг конституцион концепциясини кўздан кечирган ҳолда: “Адолат конституцион аксиология нуқтаи назардан ўта кўламли. Бир маънога эга бўлмаган, кўпинча эса зиддиятли категориядир. Ҳуқуқий қадрият сифатидаги адолат амалда ҳеч қачон “ўзининг ичида” ўз мазмуни нуқтаи назаридан таҳлил қилинмайди. “Адолат” тушунчаси доимо бошқа қадриятлар: тенглик, эркинлик, ҳуқуқий давлат, инсонпарварлик ва ҳ.клар билан таққослашда “боғлиқликда” кўриб чиқилади.... Шу аснода, адолат тенглик ва эркинлик мезони сифатида кўриб чиқилади” деб фараз қилади.

“Ижтимоий адолат – бу жамиятни шахслараро, синфлараро, миллатлараро ва бошқа ижтимоий муносабатлар (яъни уларда инсоннинг миллий, ирқий, диний, синфий ва бошқа мансублигидан қатъий назар унинг ҳаёти ва шаънига ҳурмат қанчалик намоён бўлиши) нуқтаи назаридан, ҳар бир инсонга агар истаса қонун билан бошқариладиган рақобат шароитларида неъматларнинг ўзи энг кўп хоҳлаган миқдорини таъминлашга қодир бўлиши учун зарурий энг кичик имконият ва шартларни яратиш нуқтаи назаридан жамиятни хусусиятловчи ижтимоий фалсафий категориядир, ва ниҳоят ижтимоий адолат тушунчаси жамиятни шахснинг ўз ўзини намоён этиш эркинлиги, шахсий ва ижтимоий хавфсизлик кафолатлари нуқтаи назаридан хусусиятлайди”. Тушунчага бундай мураккаб тузилмани таъриф бериш адолат тўғрисидаги ғарбча либерал йўналтирилган таълимотларнинг айрим ғояларини бирлаштиришга муваффақиятли интилишдан иборатдир. Бу маънода маънавий қадриятларнинг ғарбий европача тизими кўламидаги фақат ғарбча тамаддуннинг ҳамда роман-герман ҳуқуқий тизими доираларидаги глобаллашув тўғрисида сўз юритиш эҳтимол ўринли бўлса керак. Муаллиф ҳуқуқ ва қонунни таққослашига қарамасдан у адолатнинг норасмий механизмлари мавжудлигини ҳисобга олмайди. Бу фикрни рад этиб бўлмайди.

Ижтимоий адолат – бу инсонлар эринлиги ва тенглиги мувозанатининг тарихан аниқ маданий-тамаддуни шакли устуворлигининг меъерий ғояси бўлиб, у шартнома аънасида жипслик ва ўз ўзини бошқариш тамойиллари асосида ижтимоий давлат ва фуқаролик жамияти ўртасидаги шартномали муносабатларни институционаллаштиради. Кўриниб турганидек, ижтимоий адолат маънолари ва ғоялари айнан дунёқараш доираларида шаклланади. Эҳтимол, шу боис, социолог В.Н.Аргунованинг “Сиёсий мафқураларда “ижтимоий адолат” тушунчаси фаол қўлланилиши боис у “драматик тақдирга эга эканлиги” борасидаги фикрга қўшилиш зарурдир.

ХУЛОСА

Ижтимоий адолатнинг шакли ва мазмуни бошқарувда, жамиятнинг бир ҳолатдан бошқасига сифат жиҳатдан ўтишида иштирок этадиган у ёки бу кадриятларнинг меъерий аҳамиятига боғлиқдир. Кўплаб тадқиқотчилар ижтимоий адолатнинг замонавий кўринишлари маданий кўпқиёфалилик шароитларида амалга оширилиши ҳамда маданий-тамаддун муаммоларини ҳал қилишдан келиб чиқиши борасида асосли мулоҳаза юритмоқдалар.

Адолатнинг замонавий ижтимоий табиатини шакллантиришдаги этномаданий таркибий қисмининг устувор ролини маданий эътироф этиш ҳамда концептуаллаштириш муаммоси – бу ижтимоий бошқарувнинг фундаментал масаласидир. Турли маданий анъаналар вакилларининг биргаликдаги ҳаётидаги замонавий ижтимоий тажрибалар ҳамда ғарбий европача гуманитар тафаккурда ушбу масалани ижтимоий фалсафий тафаккурдан ўтказишга дастлабки интилишлар юқоридаги хулосани тасдиқламоқда. Масалан, файласуф А.В.Прокофьев ахлоқий назария, ижтимоий этика, маънавий масъулият ва ижтимоий адолат масалаларини ўрганган ҳолда “маданиятлараро адолатнинг” россияча талқинини беришга анча муваффақиятли уриниб кўрган. У маънавий йўлга солиш масалаларини муҳокама қилиш қоидалари маданий-тарихий релятивизм ва универсализм ўртасида мувозанатни ўрнатиш асосидагина вужудга келиши мумкин деб ёзади. Мазкур ҳолатда маданиятлараро адолат ёндошуви энг муносиб пойдевор бўлиб унинг моҳияти “турли маданиятлар тарихий ҳолатларнинг кўплиги боис асосий ахлоқий кадриятлар (ёки неъматларнинг) аввал бошданок номукамал бўлган мажмуини вужудга келтиради. Бундай мулоҳаза бошқа институтлар ва тажрибаларга бардошли бўлишни асослаб беради, бошқа маданиятларга ижтимоий ҳодисаларни баҳолашда ўз мезонларини тўғридан тўғри ва ўйламасдан тикиштиришга имкон бермайди. Аммо айнан шу нарса маданий тарихий релятивизмни чеклаб қўяди”.

REFERENCES

1. Sutrina, John Joseph, "Literary criticism contained in the works of Mark Twain" (1951). Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers. 2854. <https://scholarworks.umt.edu/etd/2854>. - 21p.
2. Қуйирокда улардан бири, Томнинг Сахро Кабирга ҳаво шаҳридаги саёҳати ҳақида фикр юритилади.
3. Старцев А. Марк Твен и Америка./Твен, Марк. Собрание сочинений в восьми томах. Том 1. – Моксва: Правда, 1980. – 3-4 с.(401).

4. Марк Твен. Том Соьернинг янги саргузаштлари. - Тошкент: Ёш гвардия, 1980. www.ziyouz.com.kutubxonasi.
5. Kurbanova, M. M., & Ataeva, G. B. (2020). Problems facing efl teachers in mixed ability classes and strategies used to overcome them. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 01 (81), 721-725.
6. Курбанова, М. М. (2021, December). ГЕКЛЬБЕРРИ ОБРАЗИ ВА БАДИЙ МАКОН МАСАЛАСИ. In *International journal of conference series on education and social sciences (Online) (Vol. 1, No. 2)*.
7. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Х., Муратова, Д.А., Хасанов, М.Н., & Эрниезов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 376-386.
8. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Х., Кушаков, Файзулла Абдуллаевич., Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). ҲОЗИРГИ ДАВРДА ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ҲАҚИДАГИ ИЛМИЙ-ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЛҚИНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (9), 647-656.
9. Исмоил Саифназаров, & Сирожбек Ҳабибуллаевич Султанов (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТНИ МУСТАҲКАМЛАШДА ИЖТИМОЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ УСТУВОР ЖИҲАТЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 71-76.
11. Султанов, С. Х. (2013). МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРОТИВ КОРРУПЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. *SCIENCE AND WORLD*, 67.